

MILAN PŘADKA

POZORNOST J. A. KOMENSKÉHO VĚNOVANÁ VÝZNAMU MIMOŠKOLNÍHO PROSTŘEDÍ PRO VÝCHOVU

V pedagogické literatuře proslul J. A. Komenský jako didaktik, tvůrce učebnic, organizátor škol moderního typu. Filozofové si všimají názoru Komenského na uspořádání světa, jeho myšlenek pansofických a názorů etických. Avšak Komenský je nejen didaktik a pedagog, nejen filosof, autor spisů náboženských, církevní funkcionář, ale také veřejný činitel a diplomat, jemuž leží na srdci věc českých exulantů v cizině. Jeho životní praxe, jeho společenská erudice v širokém slova smyslu a jeho pozorování světa se nemohly neodrazit i v úvahách o výchově a v názoru, že výchova je dialekticky závislá na situaci okolního světa a stavu okolní společnosti, byť má tuto společnost sama měnit.¹ Přestože Komenský je věrný vyznavač Melanchtonova „Vzdělávati řádně mládež jest něco více než dobývati Tróje“, jeho zkušenost mu dává vědomí, že je rozdíl mezi pedagogickým optimismem, vírou ve vychovatelnost každého člověka, a mezi skutečným efektem výchovy.

Téměř pesimisticky zní jeho slova: „Avšak nyní bydlíme různě, dobří mezi špatnými; a nekonečně větší je počet špatných než dobrých. A příkladem těchto tak mocně dává se mládež strhovati, že předpisy o pěstování ctnosti, jež se dávají jako protijed zla, nemají teď žádné moci, nebo jen nepatrnou.

Co však je toho příčinou, že ony předpisy ctnosti se podávají zřídka? Málo je rodičů, kteří mohou své děti naučiti něčemu dobrému: buď že sami se nenaučili ničemu takovému, nebo že majíce jiné věci v mysli, těchto zanedbávají.

Málo je také učitelů, kteří umějí mládeži dobro dobře vštěpovati. Anebo jest-li někdy někdo, uchopí jej některý pán, aby v soukromí věnoval svou práci jeho dětem; obecného prospěchu z něho není.“²

V uvedené pasáži z Velké didaktiky je ve stručnosti obsažena celá podstata toho, jak Komenský chápal vliv společenského prostředí na výchovu. Společenské prostředí zasahuje do výchovy a prolíná ji zvyky a mravy

---

¹ Viz např. slova Komenského: „Má-li se užití prostředků proti zkáze lidského pokolení, musí se to dít nejspíše opatrným a obezřelým vychováním mládeže.“ Jan Amos Komenský, Veliká didaktika, Dědictví Komenského, Praha 1905, s. 22.

² I.c. sub 1, s. 25.

okolních lidí, jimž mládež nemůže nebýt vystavena, navíc zasahuje i lidi nejbližší a k výchově dětí nejpovolanější — rodiče a učitele. I oni jsou totiž členy společnosti a žijí životem, kterým žije společnost. Neustálé vědomí těchto skutečností můžeme sledovat v tvorbě Komenského. K rodičům se obrací v Informatoriu školy mateřské, kde v první a druhé kapitole vysvětluje hodnotu vztahu rodičů k dětem a povinnosti, jež z něho pro rodiče vyplývají.³

V Cestě světla se znovu vrací ke kritice takové společnosti, v níž si některé vrstvy osobují právo získat pro své děti lepší učitele a vychovatele: „Naši starostí tedy budiž zařídit věc lépe, než tomu bylo u řeckých filosofů, kterým Origenes (6. kniha proti Celsovi) vytýká, že pro pýchu byli podobni oněm lékařům, kteří nedbali o lid a léčili jen zámožné. Ale co jiného dělají ještě dnes ti, kteří se snaží svou prací prospět toliko některé části lidí (buď té, která je přijala do své skupiny, nebo té, která si je nájala za mzdu, nebo se snad chápou jiných příležitostí, aby se snad někomu líbili)?“⁴

Nejde zde jen o hluboký demokratismus a humanismus Komenského, který chápe vzdělání a výchovu jako přirozený atribut člověka, v čemž se shoduje s velkými filozofy všech dob, počínaje předsokratovci a konče Leninem.⁵ Jde o víc: zatímco demokratismus lze vztahovat ke členům lidské pospolitosti, vzdělanostní a mravní úroveň celé lidské skupiny je vysoce funkční pro způsob a úroveň její existence v současném materiálním a společenském světě. V tom spočívá jedna z dosud platných pravd vyslovených Komenským, kterou potvrzuje i vzdělanostní exploze druhé poloviny 20. století. V tomto začlenění výchovy do širokého proudu života společnosti tkví mimo jiné spojení Komenského s novověkem.

Lze jistě odvozovat myšlenky Komenského z nejrozmanitějších pramenů. Avšak nelze nevidět, že na řadu myšlenek působí při jejich vzniku sama společenská praxe, život ve skupině bratrských exulantů, styk mezi těmito skupinami, roztroušenými v Polsku a Uhrách. Při této činnosti nešlo zajisté pouze o živý zájem o měnlivou politickou situaci tehdejší Evropy, o bohatou činnost literární a vzdělávací, prostě o posilování ducha, ale též o řadu otázek existenčních, bez nichž se lidský život neobejde. Vzpomeňme, že Komenský byl pověřen vyjednáváním existenčních podmínek pro bratrské exulanty v Polsku a že jednáním s hrabětem Rafelem z Lešna tyto jeho úkoly za hranicemi staré vlasti vlastně teprve začínaly.⁶

Nejednou se Komenský vyslovuje ve svých spisech ke společenskému a sociálnímu uspořádání okolního světa, v němž on a jeho spolubratři žijí

³ Jan Amos Komenský, *Informatorium školy mateřské*, SPN, Praha 1964, s. 10–12.

⁴ Jan Amos Komenský, *Cesta světla*, SPN, Praha 1961, kap. XIV, s. 91.

⁵ F. F. Korolev, *Tvorčeskoje razvitiije Leninym marksistskoj teorii po voprosam prosvěščenija, školy i vospitanija (v dooktabrskij period)*, Sovetskaja pedagogika, 1958, 4, s. 19–34.

⁶ Srovnej: Jaromír Kopecký, Jan Patočka, Jiří Kyráček, *Jan Amos Komenský, Nástin života a díla*, SPN, Praha 1957, s. 41, Jaroslav Vlček, *Dějiny české literatury I, Československý spisovatel, Praha 1951, s. 551 a n., Milada Blekastad, Comenius, Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský, Universitetsforlaget Oslo, Academia, Praha 1969, s. 142 a násl., aj.*

a v němž uskutečňuje svou výchovu. Nejednou kritizuje sociální poměry (např. ve spise *Haggaeus redivivus*).

A přitom tato dělná životní praxe a organizační činnost mu pomáhá překonat krizi dvacátých let (1624–1626, od Truchlivého po Výhošť světa). Lešenské období zdůrazňuje již úctu k člověku, hrdost na možnosti lidského tvora. Zatímco před Lešnem propadá Komenský pesimismu a fatalismu ne nepodobnému protireformačnímu pojetí, v Lešně je jeho humanismus optimistický, byť si je střízlivě vědom toho, že musí být prosazován v současném světě.⁷

Nejednou z takovéto společenské praxe vyplynuly svízele. Klasickým příkladem je mor v Lešně v roce 1631. Badatelé se shodují v tom, že se tu české obyvatelstvo ocitlo mezi obyvatelstvem méně vyspělým.⁸ To se projevilo i při prvním setkání s morem, průvodcem středověkých válek, a při reakci lešenského obyvatelstva na tuto ránu. Mor samozřejmě nebyl zácností ani v Čechách předbělohorských. O tom, jak řádl v Praze i na českém venkově po Bílé hoře, informuje např. Mikuláš Dačický z Heslova ve svých Pamětech. V Čechách však již lékaři Rudolfa II. během mnoha epidemií vypracovali přesné předpisy, podle nichž se lidé chovali. Český lékař Jan Rajk učil, že „duchové“ nemoci nezachvátí nikoho, kdo se jich nebojí.⁹

Na druhé straně starousedlíci v Lešně zacházejí s lidmi morem nakaženými typickým středověkým způsobem. Zapalují jejich stavení, aniž se přesvědčí, zda jsou ještě živi, či už mrtvi. Ba ani při úmrtích nezvoní, neboť věří, že hlas zvonů šíří morovou nákazu. Dochází tedy nutně ke střetu mezi těmito dvěma skupinami obyvatelstva. Předmětem sporu není nic menšího než otázka bytí a nebytí: Češi prý totiž tím, že se ujímali nemocných, jako by záměrně šířili nákazu a ohrožovali životy ostatních.¹⁰ Svědectví o postoji českého obyvatelstva v této situaci a o úloze Komenského se nám zachovalo ve spisku *Zpráva kratičká o morním nakažení, z příčin zvláštních v čas přímohí v Lešně Polském od církve české v vyhnanství v témž Lešně zůstávajících učiněná a vytištěná (Lešno 1632)*, který byl pro rychlou potřebu obce vydán nejprve německy roku 1631.¹¹

Z hlediska pozornosti J. A. Komenského k situaci v prostředí vně vychovávané skupiny se nám tento počíná jeví jako zvlášť zajímavý. Je zřejmé, že spis odpovídal na vzniklou konfliktní situaci a že nejen plnil funkci v jistém smyslu politickou, ale sledoval i morální aspekty a obsahoval hygienická poučení. Komenský však zde v důsledcích řeší situaci, kdy jím vedená skupina, která už byla vychována v určitých morálních i hygienických postojích a návycích, se ocitá v okolnostech, za nichž nejen její cho-

⁷ Viz např. Jiřina Popelová, *Jana Amose Komenského cesta k Všenápravě*, SPN, Praha 1958, s. 159.

⁸ I. c. sub 7, s. 160.

⁹ Milada Blekastad, *Comenius, Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*, Universitetsforlaget Oslo, Academia, Praha 1969, s. 188.

¹⁰ Viz také I. c. sub 7, s. 160–161 a Čeněk Zíbrt, *Mor mezi exulanty českými v Lešně r. 1632–34 v knize Z doby úpadku*, Praha 1905.

¹¹ Kurtzer Bericht von der Pestilenz, da sich dieselbe in der polnischen Lissaw witterte, von der Böhmischen allhier in exilio verbleibende gemeinde gestellt, jetzt aber aus gewissen ursachen verdeutscht und in Druck verfertigt. Im Jahre 1631. Podle I. c. sub 9, s. 749.

vání je zpochybňováno, ale které mohou vést k existenčnímu ohrožení celé skupiny. Komenský je přesvědčen o správnosti chování českého obyvatelstva. Tím, že veřejně vystupuje na jeho obhajobu, nejen působí na prostředí, ale současně upevňuje ve skupině ty hodnoty, jichž se už dosáhlo předchozí výchovou. Jde o výchovu celé skupiny obyvatelstva a o specifickou životní situaci, tedy o pojetí výchovy v obecném, společensky širokém slova smyslu.

Avšak i pokud se týká školy, lze doložit, že Komenský bere v úvahu relaci mezi školou a prostředím. Příkladem může sloužit Komenského *Schola ludus*, která vznikla za jeho pobytu v Uhrách.

Školní hry jsou samostatnou a zajímavou kapitolou v dějinách pedagogiky i pedagogicky zajímavou formou činnosti až do dnešní doby. Bohužel dnešní škola, zvláště městská, jim nevěnuje valnou pozornost a nacvičování her mizí i z činnosti mimoškolní.

Školní hry se ujímají v našich zemích zvláště v 16. a 17. století.¹² Jsou vlastně plodem italské renesance a dovedeme dnes pochopit, že v tehdejší kulturní a civilizační situaci vábily publikum. V protestantském a také v českobratrském školství se však ke školním hrám projevoval negativní postoj. Proto také Komenský narážel na potíže při realizaci školských her. Přesto již v roce 1639 složil hru *Diogenes cynikus redivivus* a se stejně velkým úspěchem pak byla provozována i jeho hra *Abrahamus Patriarcha*.¹³

Při organizaci škol v Blatném Potoce sahá Komenský k tomuto prostředí znovu. Má o přípustnosti her spory s Tolnaiem i s ostatními učiteli, ale nakonec je vyhrává. Obsahově je Škola na jevišti zdramatizováním *Brány jazyků* a témata her také odpovídají obsahu této knihy.¹⁵

Cíl, který sleduje Komenský těmito hrami, je přinejmenším dvojitý. Jednak je to cíl didaktický a výchovný: každá třída školy má obsahovat dramatický přídavek pro to, aby se látka znázornila, aby se žáci vžili do situací a rolí, aby sami jednali. (O tom píše Komenský ve Škole vševědne, §§ 88–90, i v předmluvě ke Škole na jevišti.)

V souvislosti s naší úvahou je však zajímavější cíl druhý, jímž Komenský vykračuje za zdi školy: hrou se snaží ovlivnit prostředí obce, rodiče, mecenáše školy. Hra má vzbudit zájem a sympatie pro práci školy. Učitelé při provozování hry podávají veřejnosti důkazy o své práci s dětmi a rodičům se dostává potěšení, vidí-li výsledky práce svých dětí. Školní představení je bodem, kolem něhož se aspoň na krátký čas soustřeďuje společenský život obce. Škola tak vstupuje do povědomí obyvatel a je v něm asociována s příjemným prožitkem. Navazuje se kontakt i s těmi, kteří ve škole své děti nemají. Jistě jsou to skutečnosti, nad nimiž by se mohla zamýšlet leckterá škola v nejedné obci i dnes.

Otakar Kádner o provozování her v Blatném Potoce píše: „Když mu konečně dáno svolení, Komenský zpracoval nejprve první hru dle dvaceti

¹² Veškerých spisů Jana Amose Komenského svazek IX, k vydání upravil Ot. Kádner, nákladem ÚSJU na Moravě, Brno 1915, předmluva ke *Schola ludus*, s. 119.

¹³ l. c. sub 12, s. 119.

¹⁴ l. c. sub 9, s. 514 a násl.

¹⁵ Viz např. srovnání, které provádí Ot. Kádner, l. c. sub. 12, s. 123 a násl.

prvních hlav Brány pro 52 urozených mladíků a dal ji provozovati v menším auditoriu u přítomnosti pouze dvou učitelů a studentva s úspěchem neobyčejným, takže sami učitelé ho prosili, aby tak zpracoval celou Bránu, o jejichž pokladech teprv nabyli pravého světla. Další díly těšily se pozornosti stále větší, takže rodiče žactva již předem si zamlouvali pozvání, dojíždějice na představení až 20 mil zdáli, až místnosti nestačily jich návalu. Proto předposlední část hrána docela na dvoře pod širým nebem; po ní dostalo se Komenskému nadšených ovací, superintendent Tarzalli přirovnával ho k Augustovi, jenž kdysi po vítězství nad barbary uchystal občanstvu slavné hry, a kurátoři školy prosili ho, aby poslední část nechal, až kněžna sama přijede, a aby jim pak rukopis odevzdal k tisku, což se i stalo.¹⁶

Teprve současná společnost doceneňuje význam široké, jakési integrované výchovy pro všechny vrstvy společnosti a pro všechny věkové kategorie. Ta počíná výchovou dětí předškolního věku a končí výchovou dospělých i starých lidí. Uvažuje se o vztahu výchovy a ekonomiky, výchovy a její funkce pro celou socialistickou společnost. V rukou socialistické společnosti se výchova stává jedním z prostředků jejího dalšího rozvoje.

Komenský nebyl samozřejmě v oblasti vědeckého chápání společnosti vyzbrojen vším tím, čím dnes disponujeme my. Avšak jeho zásluha a modernost spočívá, jak se domníváme, v docenění výchovy v širokých společenských souvislostech. Uvažoval o roli výchovy při obnově českého národa. Avšak nejen to: výchova měla hrát důležitou úlohu i při dorozumění mezi národy. Pokusili jsme se ukázat, že ji chápe jako proces začínající v rodině. Ze se neomezuje jen na působení školy, ale vidí nutnost spojování školy s okolním životem a navíc potřebu ovlivňovat tento život, toto prostředí, v němž škola uskutečňuje svou práci, tak, aby škole napomáhala, nikoli aby její práci hatilo. Komenský je jistě příkladem neukončeného a neustálého sváru víry s rozumem. Domníváme se však, že ve všem, co z jeho myšlenek přechází do naší současnosti, zůstal právě a především věrný pozorování světa a společnosti kolem sebe a rozumovému hodnocení zkušenosti.

Резюме

ОТНОШЕНИЕ Я. А. КОМЕНСКОГО К ПРОБЛЕМАТИКЕ ВНЕШКОЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

В настоящей статье автор показывает, какое внимание Я. А. Коменский уделял значению внешкольной среды для воспитания и как широко было для него понятие воспитания. Коменский первый распространяет требование о воспитании и на детей дошкольного возраста. В „Великой дидактике“ обращается внимание на то, как молодежь сбивается с пути под влиянием плохих примеров окружающей ее среды. В призывлении „Schola ludus“ Коменский показывает, как необходимо вызывать также интерес общества и общественных деятелей к деятельности школы. Это общее и имеющее силу для всего общества понимание воспитания возникло не без влияния общественно-политической работы самого Коменского.

¹⁶ I. c. sub 12, s. 121, I. c. sub 9, s. 514–517.

**THE SIGNIFICANCE OF THE OUT-OF-SCHOOL
ENVIRONMENT FOR EDUCATION IN THE CONCEPT
OF COMENIUS**

In this paper the author has attempted to outline the broad-concept of education of Comenius who, more than any other educator, placed emphasis on the influence of the out-of-school environment. Comenius is the first to extend education to children of pre-school age. In the Great Didactic he warns young people against being dissuaded by bad examples in the environment. In the work Schola Ludus Comenius demonstrates how necessary it is to interest the community and the environment in the activities of the school. It is evident that this broad-concept of education was influenced by the public, political, and social practice of Comenius.